

## Egy életmű koronája

„Ha leitta magát, előrántotta revolverét, s mint valami vadnyugati cowboy, lövöldözött ránk... Ritkán találkoztam ilyen intelligens, ugyanakkor ilyen boldogtalan emberrel.”

George Gross, a nagy német expresszionista festő jellemzi így mozgalombeli útítársát, Franz Jungot, s az idézetet a *Monat* legutóbbi száma közli abból az alkalomból, hogy megjelent Jung *Weg nach unten* (A lefelé vezető út) című legújabb könyve. A könyv — önéletrajz, és tekintettel a fenti idézetre, egyáltalán nem csodálni való, hogy telis-tele van izgalmas részletekkel. A heves vérmérsékletű Jung az expresszionizmus legszélsőségesebb és gyakran — a szó rosszabbik értelmében — legtevékenyebb képviselője.

Már kamaszkorában lázadott apja, egy óras ellen, inni kezdett, kártyázott, és — írt. Miután többször eredménytelenül próbálkozott meg valamelyik egyetem elvégzésével, egy berlini közgazdasági kiadóvállalatnál kapott állást. Amikor felesége a vállalatban — mindenki szeme láttára — megpofozta, Münchenbe költözött, és 1912-ben megírta első könyvét, a *Trottelbuchot* (Ügyefogyottak könyve).

Élete végletek között, botrányok és irodalmi alkotások között folyt. Gazdasági tárgyú disszertációt írt, tagja volt egy anarcho-szindikalista csoportnak, csavargó, majd koldus szerepében tetszelgett. A müncheni *Revolution* című lapban írt cikkeivel kiharcolta, hogy Otto Gross, a pszichoanalitikust, kiengedjék az örültekházából. Amikor a háború kitört, tüntetett a vérontás ellen, és megszökött a hadseregből. Emiatt a spandaui fogházba zárták, és itt, a börtöncellában, három regényének részleteit írta meg. A fogházból elmeógyintézetbe került, majd jó nevű újságíró lett. Elutasította S. Fischer, a legtekintélyesebb német könyvkiadó meghívását, spartakista és dadaista lett, 1918-ban kiadta *Gnadenreiche, unsere Königin* (Kegyes királynőnk) című könyvét, a német expresszionizmus egyik alapvető alkotását. Az 1918-as forradalom idején elfoglalta a Wolf távirati ügynökséget, a forradalmi csapatok azonban egyszerűen kidobták. A forradalom bukása után fölszállt a Schröder nevű halászhajóra, és kényszerítette a legénységet, hogy a murmanskzi kikötőbe vigyék. Kun Bélával együtt tért vissza Németországba, és vele meg másokkal együtt eredménytelen fölkelést szervezett. 1925-ben újra Orosz-

országba menekült, és megindította a termelést a novgorodi, valamint a leningrádi gyufagyárban. Itt sem volt nyugta; újfent Németországba utazott, és szindarabokat írt. Darabjai meghökkenették a közönséget, de sikert nem ért el, mert az expresszionizmus ekkor már „tövéig korhadt fa” volt. Piscator dramaturgja lett, kiadta a *Der Gegner* (Az ellenfél) című folyóiratot, közgazdasági újságíróként dolgozott és spekulált. Finanszírozta Brecht szindarabjának bemutatóját, és egy devizabotrány közepette teljesen tönkrement. A hitlerizmus elől Prágába, Bécsbe, Párizsba, később Genfbe menekült, majd egy budapesti biztosító társaság megbízottjaként dolgozott mindaddig, amíg Magyarország is be nem lépett a hadviselő államok sorába. Az új háborút egy olasz gyújtótáborban vészelte át, s a főszebadaulás pillanataiban népkönyhát rögtönzött.

Jung ma San Franciscóban él, 70 éves. Új könyve csupa keserűség, söt undor az egész emberiség és önmaga iránt.

„Régóta nem érdekel már — írja —, hogy lesz-e belőlem híres író, nagy üzletember, körülrajongott szerelmes, sőt még az sem, hogy ebben a romlott társadalomban — becsületes legyek.”

Alfred Liede azonban azt állítja a *Monatban*, hogy Jung a *Weg nach unten* megírásával nagy irodalmi művet alkotott; megteremtette vele nyugtalan, elhibázott életének koronáját.

## Az új békekorszak küszöbén

Pierre Seghers kiadásában a közeljövőben jelennek meg Paul Eluard fiatalkori levelei és eddig meg nem jelent költeményei. A könyv címe: *Lettres de jeunesse, avec de nombreux poèmes inédits* (Ifjúkori levelek és kiadatlan költemények). A *Cahiers du Sud* mintegy 30 verset közöl a kötetből. 1915 és 1920 között keletkeztek ezek a versek, abban a korban, amikor Eluard ifjúból költővé érett, az első világháború korszakában, mely döntő befolyást gyakorolt ennek a nemzedéknek az életére. Ha elolvassuk Eluard leveleit, nyilvánvalóvá válik, hogy a költő egyetlen pillanatig sem gondolt arra, hogy háborús élményeit miszifikálja, amint kortársai, Apollinaire és Paul Claudel tették.

A levelek egy békés, egyszerű, életvágó ember írásai, olyanok, mint Eluard művei általában, miután átvészelte dadaista és szürrealista korszakát. A levelek Eluard apjához, anyjához, A. G. Gonon nevű barátjához szólnak, sok adatot szolgáltatnak a költő katonáskodásáról és hozzátartozói iránt érzett gyöngédségéről. Gyakran betegeskedett, a levelek nagy részét kórházban írta, mégsem feledkezett meg arról, hogy óva intse ugyancsak katonáskodó, de vaseszségű édesapját: „Jól takaróddz be, nehogy meghülj. Két pár harisnyát húzz, és jól zsirozd be a cipődet, nehogy átnedvesedjék.” Anyjához, aki néhány évvel túlélte, így ír: „Vigyázz magadra! Attól félek, hogy most, amikor mindketten távol vagyunk, nem eszel eleget. Süssél magadnak bifszteket, feküdj le korán, és későn kelj.” Akkor sem feledkezett meg a harctéren vérző, pusztuló katonákról, amikor őt magát irodai munkára osztották be. „Szegény emberek — írja —, szegény öregek, fiatalok!” Később egy más helyen ezt írja: „Borzadok a háborútól.” Egy újabb levelében azonban kijelenti: „Nem vagyok lázadó.” Feltűnő, hogy ezekből a levelekből hiányzik mindenfajta ifjonti romantika, érzelem, általában a költői hang. Egy levelében leírja, milyen megrázó hatást tett rá egy megvakult katona

látványa („Szeme csak két aludtvér- és gennycsomó”) s miután megállapítja, hogy „gyalázat itt lenni”, az utóiratban arra kéri édesanyját, a levélhez mellékelt fényképet juttassa el meny-asszonyához.

Ez a sok részlet mind arra utal, hogy Eluard szerette az életet, nem önző módon, de leplezetlenül. A költészet? Ezekben a napokban háttérbe szorult, a második helyre került. Eluard leveleiben csak a háború után olvashatunk patetikus sorokat: „A háborúnak vége, okosak, józanok vagyunk. Ezután a boldogságért küzdünk, miután az életünkért harcoltunk” — írja 1918. november 3-án kelt levelében, a dátum alá pedig ezt írta: „Az új béke-korszak küszöbén.”

Pontosan ezen a napon halt meg Guillaume Apollinaire.

## Szökevényirodalom

A hitlerizmus alatt tanúsított magatartás — a német szellemi életnek ez a folyton felszínre vetődő komplexusa — tükröződik Franz Schonauernek éppen erről a korszakról írt könyvében, és abban a fogadtatásban is, amelyben a könyvet a *Merkur* legutóbbi száma részesítette.

Schonauert egyébként Stefan George-ról írt monográfiájáról és fejedvász bírálatáról ismerik. A *Deutsche Literatur im Dritten Reich* (A német irodalom a Harmadik Birodalomban) című művében nemcsak a korszak úgynevezett pártirodalomával számol le, hanem minden olyan művel, amely a hitlerista Németországban jelent meg. A *Merkur* megvádolja Schonauert: annál keményebb bírálatot gyakorol, minél kevésbé nacionálszocialista egy-egy mű, hogy bebizonyítsa: a zsarnokság idején csak egyetlen helyes magatartás volt — a zsarnok elleni harc. A *Merkur* ebben az utólagos lázadásra szólító felhívásban holmi neurozist lát, amely — állapítja meg a lap — jellemzője Schonauer egész nemzedékének. Ezt a generációt ifjúkorában Ernest Jünger bővölte el, aki az akkori jelenségek szubtilizálásával igyekezett indokolni elfogadtatásukat egy magasabb, intellektuális szinten. Ez a nemzedék úgy élte ki Oidipusz-komplexusát, hogy megkövezte a hitlerista Németország úgynevezett belső emigrációját.

Jellemző — állapítja meg a *Merkur* —, hogy Schonauer az egész „pártirodalmat” egy mindössze húszoldalas fejezetben intézi el, ugyanakkor kirohanást indít Carossa, Jünger és Wiechert ellen, akik a nehéz időkben időszerűtlen problémákkal foglalkoztak. Schonauer „szökevényirodalomnak” nevezi munkásságukat, és álláspontjukat így határozza meg:

„Elmenekülni idillikus, úgynevezett egyszerű és időszerűtlen emberi problémák közé, a hagyományok közé, a régi igazságok hangsúlyozása — mindez nem más, mint szökés egy biztos és éppen ezért problémamentes talajra.”

Érdekes — szögezi le a *Merkur* —, hogy ez a meghatározás úgyszólván pontosan egyezik Lukács Györgynek a polgári irodalomról megformált ítéletével. Mindkét ítélet azt követeli az alkotóművészekről: szívvel-lélekkel foglaljanak állást, s ne törődjenek vele, hogy egy ilyen állásfoglalás a totalitáris rendszerben az öngyilkossággal egyenlő, s azzal sem, hogy az egyénnek a diktatúrák idején minden lépését és szavát meg kell fontolnia, nemcsak azért, hogy megőrizze életét, hanem azért is, hogy ne ártson a szabadság ügyének.

Schonauer idézi Erich Kaestnert, a hitlerizmus egyik „belső emigránsát”, aki 1945-ben *Notabene 45* című naplójában az öt vallató amerikai hírszerző tiszték magatartását írja le. Kaestner valóban mesteri képet fest a kihallgatásról: két tiszt hallgatja ki, csapdákat állítanak neki, jegyeznek, cigarettáznak, a harmadik meg, aki nem tud németül, az erkélyen gumit rágszál, és maga elé köpköd. Kaestner — a megriadt európai polgár — az igazat mondja nekik. Az amerikai tiszték nem értik, miért nem emigrált, hiszen 1938-ban Londonban tartózkodott. Akkor rökönycsúszott meg csak igazán, amikor megtudták, hogy Kaestner 1942-ben néhány napot Svájcban töltött.

— No de miért nem maradt Zürichben? — kiáltotta az egyik tiszt meglepetve. — Talán csak nem hitte, hogy Hitler megnyeri a háborút?

— Nem, nem hittem! — hangzott Kaestner válasza. — Ha ez lett volna a peleményem, minden bizonytalansággal Svájcban maradok.

### A várakozás regénye

Margueritte Duras-t a *Hirosima, szerelmem* című film szcenáriumára tettem híressé, de regényeket is írt, méghozzá nem is keveset. A modern irányzat híve — ezt az írói jellemvonását igazolja a *L'Après-midi de monsieur Andesmas* (Andesmas úr délutánja) című regénye is, amelyről az *Express* legutóbbi számában olvashatunk.

A regénynek nincs cselekménye, egyszerűen csak állapotot ír le, tulajdonképpen egy várakozás képét adja. A várakozó ember Andesmas úr, egy 08 éves, testes és nehéz mozgású férfi. Ott üldögél cifra háza előtt, amelyet Valérie nevű 17 éves leánya kívánságára vásárolt meg. Megveszi a tóig vezető ösvényt is, és — ugyancsak leánya kívánságát teljesítendő — teraszt is építtet a ház elé. Most is a mérnökre vár, hogy elhozza a terasz tervét. A várakozás eseménytelenségét csak néhány apró-cseprő dolog zavarja, de ezek is belesimulnak a történet nélküli helyzetbe. Egy kutya poroszkál el a ház előtt, majd egy leány, a mérnök lánya érkezik, és közli, hogy apja késni fog. A 16 éves leányt éppen úgy elhanyagolja apja, mint ahogy Andesmas urat elhanyagolja a leánya. Andesmas úr tartóztatja a fiatal lányt, szeretni szeretné, hamarosan rájön azonban, hogy képtelen erre az érzésre, rabja saját leánya iránt érzett szeretetének. Csak őt szeretheti, mert egyszer, amikor még gyermek volt, látta Valérie meglepően szép szőke haját, s azóta képtelen bármi vagy bárki más szeretni.

Az álló, mozdulatlan idő regénye ez a könyv, amelyet Andesmas úr végtelen várakozása jellemez. Az író egy ízben megkísérel, hogy véget vessen ennek a mozdulatlanságnak: megérkezik a mérnök felesége. Az asszony tudja, hogy férje Valérie-val táncol lenn a faluban, és megmondja az öregnek az igazat: férje, a mérnök beszélte rá Valérie-t, hogy vetesse meg apjával a házat meg az ösvényt, hogy teraszt csináltasson, tehát a mérnök az oka, hogy tétlenül, meddően kell várakoznia. Az igazságnak azonban már nincs hatalma Andesmas úr fölött, az asszony, a féltékeny feleség is csatlakozik hozzá, s most már együtt várnak.

Ezzel fejeződik be a regény, a várakozás azonban — az olvasó tisztán érzi — az időtlen idő végéig tart.

## Az érzések zűrzavara

Ezen a helyen már írtunk Jean Rhysről — abból az alkalomból, hogy egy rendkívül finom elbeszélése jelent meg a *The London Magazine*-ban. A folyóirat most az irónő újabb írását közölte, s az új elbeszélés is igazolja Jean Rhys tehetségét.

Az elbeszélés — *Let Them Call it Jazz* (Nevezzék ezt dzsessznek) a címe — egy kevert vérű, Londonba sodródott nőről szól. Egyszerű leány az elbeszélés hősnője, élményei is egyszerűek. Dolgozik, elveszíti állását, kidobják lakásából, ellopják megtakarított pénzét, egy Sims nevű úr fogadja magához, a szomszédok támadják erkölcstelen életmódja miatt, ő szembeszáll velük, fogházba kerül, szabadon bocsátják.

Jean Rhys megtalálja a módját, hogy a leányt és a róla szóló mesét — mindkét lehetőséget sokszor kiaknázták már szociális céllal — nemessé és izgalmassá tegye. Első személyben írta az elbeszélést, a fiatal leány nevében beszél, az ő egyszerű mondataival fejezi ki egyszerű nyelven. Íme, így írja le a leány pénzének ellopása után előállott helyzetet:

„Nem hisznek nekem, s amikor a rendőr megjött, hallottam, mit mond neki a gazdasszonyom: »Amikor ebbe a házba tette a lábát, egyáltalán nem volt pénze. A lakbért sem tudta előre kifizetni, holott az én házamban így szokás.« — Rettenetesen hazudnak az emberek — állapította meg magában a leány. — »Hazudsz, mert amikor kibérelted a szobát, magad mondtad, hogy hetenként vagy havonként fizethetem a bért.« — Azóta nem is beszél velem, és lehet, hogy pont ő lopta el a pénzt. Csak annyit tudok biztosan, hogy megtakarított pénzből egy pennym sincs, meg azt, hogy most mindenki úgy tesz, mintha sohasem lett volna pénzem, csak azért, mert nem sírok amiatt, hogy ellopták, de hát úgyszincs értelme. Az apám jutott eszembe, édesapám fehér ember volt, és sokat gondolok rá. Bárcsak láthatnám egyszer, hiszen nagyon kicsi voltam még akkor, amikor velünk volt, nem is emlékszem rá.”

Így, az érzések és a ki nem mondott, meg nem fogalmazott lázadás zűrzavara közepette folyik az elbeszélés hősnőjének külső és belső élete. Öserejű, naivitásában azonban gyenge élet kisugárzása a leány, akit eltípor a fehér emberek nagyvárosának fondorlatos gépezete. Tud-e alkalmazkodni hozzá, életben maradhat-e? Úgy látszik, nem. A fogházban, ahova ártatlanul került, csaknem megbolondul. A fordulat akkor következik be, amikor már mélyen apátiába süllyedve, egy dalt hall, egy fegyencnő énekét, rekedt, durva, de elemi erővel feltörő hangját. Olyan volt ez a dal, ez a hang, mint ő maga. Nincs hát egyedül, nem bolond hát — az élet ez! Fölgyógyul, és miután szabadon bocsátják, újra munkába áll. De föl kell áldoznia egyszerűségét, naivitásával kell fizetnie az életbenmaradásért. Amikor egy mulatságon elénekli a fegyencnő dalát, és egy fiatalember dzsesszesíti a melódiát, nem ellenkezik, nem tiltakozik, cinikusan belenyugszik. És ez a belenyugvás az elbeszélés befejezése.

## Nincs bocsánat

Alfred Döblin, a legteljesebb modern német regény (*Berlin-Alexanderplatz*) szerzője, 1934-ben, párizsi emigrációjában *Pardon wird nicht gegeben* (Nincs bocsánat) címmel regényt írt, és később „berlini kisregénynek” nevezte el ezt a művét. Az ugyan-csak emigráns kézen lévő Querido Verlag adta ki annak idején ezt a könyvet, a háború után nem jelent meg újra. Csak most, a szerző halála után került a *Nincs bocsánat* Döblin *Összes műveibe*.

A *Neue Deutsche Literatur* legutóbbi száma megállapítja, hogy a *Nincs bocsánat* értékes irodalmi alkotás. A keletnémet folyóiratot természetesen erősen befolyásolta Döblinnek a regényben gyakorolt társadalmi kritikája, kétségtelen erénye azonban az írásnak az önéletrajzi nyíltság, közvetlenség, amit egyébként Döblin elvben megvetett.

A regény hőse Karl. Gyermekként kerül Berlinbe édesanyjával és öccsével, miután apja elherdálta vagyonát és meghalt. Nagybátyjuknál, egy gyárosnál találnak hajlékra, Karl édesanyjának azonban egymagában kell szembezállnia elhunyt férje hitelezőinek ostromával. Nem sok kell hozzá, hogy a gondok súlya alatt összeroskadjon, öngyilkosságot kísérel meg, de az a gondolat, hogy fia egyszer érvényesülni fog abban a társadalomban, amely most őt győzri, visszaadja életerejét. Karl ennek az ambícióknak az eszköze lesz, már mint gyermek pénzt keres, munkát vállal nagybátyja gyárában, gazdagon nőszül, sikeres üzletember lesz belőle, anyja büszkesége. De jön a gazdasági válság, és Karl erői nem elegendők ahhoz, hogy megbirkózzék vele. Elveszíti vagyonát, házassága felbomlik, embergyűlölő lesz, és már csak tivornyázni tud. Életútjának végén találkozik gyermekkori pajtásával, az anarchista Paullal, akit hajdan mint „erős, higgadt férfiút csodált, aki mindig tudja, mit akar, mindig az igazi úton jár.” Közeledni akar hozzá, Paul azonban visszautasítja. Belesodródik egy munkásfőlkelésbe, és Paul eszméit vallja magáénak. Elcsúsz, véletlenül, a két arcvonal között, és hogy az ellentmondás teljes legyen, „jó polgárként” temetik el.

Ismeretes, hogy Döblin is gyermekként, édesanyjával és bátyjával együtt került Berlinbe, miután apja elhagyta családját. Az is köztudomású, hogy bátyja tartotta el őket, nagy üzleti sikerei voltak, de a válság tönkretette. Mindez, továbbá Döblin néhány más művének részletei arra mutatnak, hogy a *Nincs bocsánat* írója bőven merített magánéletéből. Döblin jelszava egyébként ez volt: „Az epikusnak jó szemének kell lenni, hogy kitekinthessen önmagából.” Ezt az elvet — állapítja meg a *Neue Deutsche Literatur* — Döblin sutba dobta, a könyv azonban jelentős műve Döblinnek, és a jelenkori német regényírás számottevő alkotása.

## Az utolsó Utópia

Manapság — hazánkban is és az egész világon — hadjárat folyik a fenegyerekek, a huligánok, a feketeingesek, a teddy boyok és egyéb csirkefogók ellen. Érdekes hát elolvasni a *Nouvelle Revue Française*, a legismertebb francia irodalmi folyóirat *A fekete ing dicsérete* című cikkét. Willy Spens írta, s miután beszámol az effajta fiatalok elleni harcról, így folytatja:

„A feketeingesek megjelenése tulajdonképpen nem más, mint »visszatérés a forrásokhoz«, kísérlet, amelynek sok erkölcs-csősz lett volna zászlóhordozója, ha lett volna bátorsága a töltőtoll helyett bicikliláncot ragadni. A feketeingesek szinte szerzetesi egyszerűséggel mondanak le a korszak előnyeiről. Fogalmuk sincs a fizetett nyári szabadságról és a társadalombiztosításról, idegen számukra a profit és a jövedelem fogalma is. A feketeinges csak a kezét, öklét, törét, szíját, kerékpárláncát használja. Ha egy gépkocsi kormánykereke mellé ül, ez csak úgy történhet meg, hogy elvise az autót. Idealista, és elve: minden mindenké. A munka szeretete és a haszonlesés nem fertőzte meg ártatlan-

ságukat. Egymagukban szállnak szembe a mind koncentráltabb világgal, a politechnikai barbársággal, és a nukleáris fenyegetésekkel csak saját derűjüket helyezik szembe.

Amikor egy riporter megkérdezte őket, becsületesnek, helyenvalónak tartják-e, hogy huszonötön támadnak egyre, képmutatás nélkül így válaszoltak:

— Miért ne?

Az érzelmesség mérgébe mártott nyállal átfúrt szivektől távol, megvetve a bankszámlákat és az öregségi nyugdíjat, napfényrel táplálkozva, friss szerelmektől megittasodva, a fekete ingesek a maguk paradicsomában, az utolsó Utópiában élik életüket."

## Az emberi faj

Richard Hughes 61 éves angol író. Írói hírnevét *A High Wind in Jamaica* (Erős szél Jamaikában) című regénye, egy gyermekrablás igaz történetének leírása alapozta meg. Még 1929-ben írta ezt a könyvet, időközben — 23 esztendővel ezelőtt — egyetlenegy regényt írt, érthető hát, hogy a kritika érdeklődéssel fogadta legújabb művét. *A The Fox in the Attic* (Róka a padlásán) című regény tulajdonképpen csak első része egy nagyra tervezett ciklusnak, vagy — ahogyan az író mondja — „egy hosszú történelmi regénynek, amely a második világháborúban éri el csúcspontját”, és amelynek *The Human Predicament* (Az emberi faj) a címe. *A Róka a padlásán* nemrég jelent meg New Yorkban, és mindössze egy hónapot, 1920 októberét öleli föl, az első világháború utáni helyzet tömör, drámai képét festi.

Ennek a helyzetnek, állapotnak Augustine Penry-Herbert a hiteles tolmácsolója. Akárcsak Hughes, 1900-ban született, és már az iskolapadban az a lidércnyomás gyötörte, hogy elesik a háborúban. Átvészeli a nagy világgéget, visszavonul walesi birtokára, innen azonban elűzi szomszédainak gyanakvása, hogy megölt egy kislányt. El akart utazni, messzire, s mivel abban az időben Németország távolibbnak tűnik fel Kínánál is, Bajorországba, unokaöccséhez megy. Tanúja lesz Ludendorff és Hitler sikertelen puccsának, s arra a meggyőződésre jut, hogy a németek kevésbé ábrándultak ki a háborúból, mint ahogyan hitte. Házigazdája egy régimódi, katolikus, királypárti bajor, fia, Franz azonban már a náciq útjára lép, és a kastély padlásán rejtegeti gyilkos elvtársát. Augustine beleszeret a család idősebb leányába, ez azonban megvakul, és karmelita apáca lesz, mire a vendégeskedő angol lelkében összetörve Párizsba utazik, és — itt véget ér a regény.

*A New York Times Book Review* kritikusja föltételezi, hogy a regényciklus további kötetei Augustine és Franz, Anglia és Németország ellentétét írja majd le, s közben megadja a címben jelzett „emberi faj” értékelését.

*A Róka a padlásán* egyik fejezete már ezzel a tárggyal foglalkozik: az író kimondja, hogy minden „énnek”, ha meg akarja őrizni józan esztét, el kell fogadnia egy számára megfelelő csoportot, hogy kimondhassa „mi”, hogy azután szemberüljön egy másik csoporttal, „azokkal.” Minden olyan kísérlet, amely meg akarja ingatni a szeretet és a gyűlölet egyensúlyát, szükségszerűleg nemcsak haszontalan, hanem romboló is. A kritikus azt állítja, hogy ez a fejezet a könyv legkevésbé meggyőző része, hozzátéveszi azonban, hogy más, sokkal nagyobb művek, például a *Háború és béke* is tartalmaz gyengébb részleteket. Hughes tömör stílusa,

rendkívüli jellemlátása, költői megértése az emberi sors tragikumára és komikumára iránt garantálják, hogy az *Emberi faj* — ha írója megőrzi alkotóerejét, melynek a *Róka a padláson című* regényben tanúbizonyságát adta — korunk nagy műve lesz.

## Két új Remarque-regény a látóhatáron

A *Figaro Littéraire* legutóbbi száma rövid, de gazdagon illusztrált cikket közöl Erich Maria Remarque Párizsba érkezéséről. Mindenki, aki figyelemmel kíséri ennek a hajdan sokat ígérő tehetségnek elapadását, s közben mégis megőrzi az író kitartó munkássága és emigráns bátorsága iránti rokonszenvét, derűs, ugyanakkor szomorú sóhajtással olvassa ezt a cikket. Előbb minden bizonnyal a képeket nézi meg: Az egyikben Remarque éppen kiveszi a vele beszélgető nő kezéből a tollat, hogy egy könyvből írjon valamit; a másik képen kényelmesen hátradőlve egy fotójában, egy nagyon szép, érett nővel beszélget, akiben nem nehéz fölismerni Paulette Goddard-t; a harmadikon szintén Paulette Goddard társaságában sétál — kalapja a kezében, felöltöje a karján — egy kis, szép, ódon házaktól körülvevő téren, s a kép szövegéből kiderül, hogy a Vendome téren készült a fölvétel. Remarque ugyanis Párizsban mindig a Ritz szállóban lakik. Erős, egyáltalán nem elhízott férfi, haja sötét, mozdulatai könnyedek, általában igen fiatalos 64 évéhez képest. Ilyenek, ilyen fiatalosak nyilatkozatai is:

— Itt (a Ritzben) úgy érzi magát az ember, mintha falun volna. Különösen hét végén, amikor az emberek elutaznak. Mi is meg voltunk hívva, messzire kellett volna utaznunk, de itt akarunk maradni, a Vendome téren, hogy élvezzük a csendet... Párizs — szükséglet számomra. Van itt valami, amit az ember sehol a világon nem találhat meg. Mindenütt a világon száműzetésben vagyok, Párizsban élek. A párizsiaknak erről fogalmuk sincsen. Ha meg kellene határozniok, mi is tulajdonképpen ez a város, bizony zavarba jönnének. Párizs? A világ minden faluja együttvéve.

Remarque-nak az a szándéka, hogy véglegesen Párizsban telepedjék meg.

— Szeretnénk egy szép kis kertes házat itt, Párizsban... hogy beszívhatjuk Párizs levegőjét, az én levegőmet. Néha itthagyjuk a házat, utazgatunk... Hiszen valójában csak Európát és az Egyesült Államokat ismerem. Az én koromban ideje már, hogy az ember világot lásson, és megtanulja jobban megérteni az embereket... Azután mindig hazatérünk... Az élet is olyan, mint a *Bresciából Bresciába* című regényem: az ember mindig hazatér...

A Remarque által említett regény a közeljövőben jelenik meg Párizsban, az író egyébként jelenleg *Lisaboni éjszakák* című új regényén dolgozik. Szorgalmasan ír. Erről így nyilatkozott:

— Kizárólag németül írok, de előfordul, hogy egy-egy mondatot angolul fogalmazok meg. Sokat írok, és sohasem vagyok elégedett. Csak a *Nyugaton a helyzet változatlan* írtam gyorsan, mindössze három hét alatt készültem el vele.

Paulette Goddard így egészítette ki Remarque nyilatkozatát:

— Nincs dolgozószobája. Legtöbbször a szalonban, a lakás középpontjában helyezkedik el, s én közben ki-bejárok. Mindez egyáltalán nem zavarja. Megdöbbentő módon egyedül tud lenni.

Remarque fölületesen tudatában van erejének:



— Nem vagyok nagy író. Európai kaliberű írónak mondhatnám magam... A világ e pillanatban változik. A haladás Európából terjed. Párizs mindent átalakít. Önmagam iránti kötelességnek tartom, hogy itt legyek.

A nyilatkozat legjellemzőbb ténye szomorú dologra vet fényt: létének értelmét Remarque mindössze három hét alatt valósította meg, amikor mint ismeretlen, fiatal német hazatért az elveszített háborúból, és megírta a *Nyugaton a helyzet változatlan*t.